

Buhara

Mevlüt Dede*

Ahmet Kütük, (2018). *Buhara*.
İstanbul: İlke Yayıncılık, s. 232.

Eser, İlke Yayıncılık tarafından “Medeniyet Şehirleri” dizisi içerisinde 2018 yılında basılmıştır. Farklı coğrafyalarda olup, İslam medeniyeti adına önemli sayılabilecek şehirlerin anlatıldığı bu seride Bursa, Edirne, Saraybosna, Açe, Kaşgar vb. şehirler ayrı ayrı ele alınmış olup Buhara da bu seri içerisinde yer almaktadır. Toplam 232 sayfa olan eser, Ahmet Kütük tarafından kaleme alınmıştır. Eser, ‘Giriş’ ve ‘Sonsöz’ bölümleri hariç beş bölümden oluşmaktadır. Yazarın bu kitap haricinde iki kitabı daha bulunmaktadır. Dolayısıyla diğer iki kitabında da olduğu üzere, bu eserinde de ulaştığı bilgilerle konuyla ilgili olabildiğince her türlü bilgi ve ayrıntıyı vermekten kaçınmamıştır. Genel olarak her ana başlığın içerisinde işlediği konuları da alt başlıklar halinde veren yazar, bu şekilde okuyucusuna karmaşıklık-tan uzak ve daha kolay anlaşılır bir metin sunmaya çalışmıştır.

‘Önsöz’ kısmında Buhara ve şehrin tarihi hakkında mevcut kaynaklardan özetle bahsedilmiştir. Daha sonra belki de, eserin kaleme alınış amacı olarak değerlendirilebileceğimiz bir yorumla, şehir tarihi hakkında yapılan daha önceki çalışmaların eleştirisi yapılarak, daha açık ve sarıh bir Buhara tarihi yazımının kitabın hedef noktası olarak belirtildiğini görmekteyiz.

Giriş bölümünü ‘Buhara’da Mekân’ başlığıyla özelleştiren yazar, burada şehrin kuruluş safhasından, isminin etimolojik kökenine ve anlamsal derinliğine kadar akla gelebilecek sorulara cevap verecek bir üslup ortaya koyar. Şehrin adının farklı

* Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

E-posta: dedemevlut@gmail.com

Orcid: <http://orcid.org/0000-0003-2280-6219>

Geliş Tarihi: 16.06.2022 ▪ Kabul Tarihi: 25.07.2022

dönemlerde ne anlama geldiğini açıklar. Bölümün sonlarında doğru ise şehrin coğrafi ve topografik yapısını gözümüzün önüne bir harita serilmiş gibi anlatır. Hatta şehrin dışında hinterlandı diyebileceğimiz yerleri de göz önüne koyarak şehrin sadece kendi bölgesinde nasıl bir konuma sahip olduğunu ortaya koyar. Burada vurgulanan ise şehrin ehemmiyetini sağlayan şeyin Maverünnehir bölgesinde olması gerçeğidir.

Birinci bölüm 'Buhara'da Zaman' başlığı altında karşımıza çıkar. Bu bölüm kitabın en uzun bölümüdür. Yazar şehrin tarihi anlaşılmeden diğer konuların anlaşılamayacağını düşünmüş olacak ki burada ayrıntılı bir şehir tarihi anlatımına yönelmiştir. Elbette bir şehir hakkında yazılıyorsa şehrin tarihini yazmak olmazsa olmazdır. Tarihi yazarken de siyasetten bağımsız yazılması mümkün olmayacaktır. Yazar da İslam öncesi dönemden başlayarak kronolojik bir şehir tarihi anlatımı ortaya koyar. Her ne kadar eserin kaleme alınış amacı buranın İslam tarihi açısından önemli bir medeniyet ve siyaset merkezi olması olsa da yazar tarihsel süreci objektif bir şekilde anlatmaya çalışmıştır. Bu anlatımın içerisinde şehrin istikrarsız bir tarihi süreçten geçtiği, İslamlaşmasının pek de kolay olmadığı görülür. İslam öncesi dönemle ilgili kaynakların sınırlı olması nedeniyle çok bahsedilmez. Hatta Göktürk Devleti hakimiyeti dönemi de buna dâhildir. İslamlaşma süreci ise İstanbul'a benzer bir şekilde bir hadisten rivayetle başlatılır. Şehir Emeviler döneminde İslam ile tanışır ama İslam'ın kabulü o kadar kolay olmaz, İslam'ın yerleşmesi yaklaşık yarım asır sürer. Ancak bir türlü istikrara kavuşamayan Buhara'da Abbasiler döneminde de isyanlar ortaya çıkar.

İslamlaşma süreci öncesinde başlasa da Buhara'nın siyasal anlamda önemli bir şehir halini alması Samaniler devrinde olacaktır. Ardından Karahanlılarla tekrar Türk hakimiyeti başlar ancak bu dönem ve sonrasındaki Selçuklular da dahil Türk devletleri döneminin şehre katkısı konusunda olumlu bilgiler ortaya çıkmaz. Moğollardan Buhara da nasibini almıştır. Sonrasında ise ilginç bir ayrıntı ortaya çıkar. Yine bir Moğol olan Timur'un Ahmet Yesevi'nin kendisinin rüyasına girmesiyle şehre ilgisi başlar. Burada ilginç çelişkilerden bahsedilebilir; bir Türk'ün bir Moğol'un rüyasına girmesi gibi... Ancak ortak nokta İslam'dır. Timur döneminden sonra farklı devletlerin de şehrin idaresini eline aldığı devamında anlatılsa da özellikle Ortaçağ dönemi kapandıktan sonra hızlı bir şekilde 18. yüzyılda başlayan ve 1920'ye kadar süren Manğıt Hanedanlığı'na gelinir ve şehrin zamanı burada sona erer. Elbette ki bu bölümü okuyanın aklına neden bu kadar hızlı bir geçiş olduğu soru gelecektir. Kütük, esik olarak görülen bu kısmı kitabın son bölümünde vermektedir. Dolayısıyla bu nedenle bu bölümde şehir tarihi günümüze kadar getirilmemiştir.

'Buhara'da İnsan' eserin ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Şehrin çok kültür-lülüğüne vurgu ile başlayan bölüm, etnik olarak şehirde İslam öncesi ve sonrasında

yaşayan milletleri Buhara'daki tarihsel derinliği üzerinden ele alınır. Türkler İslam öncesi şehrin kadim sahipleri olarak anlatılır. Sonra Araplar ve Acemlerle birlikte şehrin hem etnik olarak çok kültürlü bir hale gelmesini hem de dini olarak bir İslam şehri olma yolunda dönüşüme uğradığı görülür. Şehirde yaşayan farklı etnik ve dini gruplar da tarihsel bir örgüyle karşımıza çıkar. Yazar, gündelik hayata dair tarihçilerin ve farklı yerlerden gelen seyyahların görüşlerine yer verir. Ardından bu grupların konuştukları diller kronolojik bir sırayla verilir ve insanın olmazsa olması şehir ve ekonomi bağlamında ayrıntılı ve dikkate şayan bilgiler ortaya koyar.

Üçüncü bölüme 'Buhara'da Ümran' adını veren Kütük, bu başlıkta karşımıza adeta bir şehir mimarisi çıkarır. Camilerden saraylara, şehre su getiren kanallardan, çok işlevsel kullanılan ribatlara, siyasi, dini, beledi birçok mimari ve estetik yapılar başlıklar hâlinde verilir. Geçmişten günümüze adeta bir sondajlama yaparak, tarihsel süreçte şehir yapısının nasıl bir dönüşüme uğradığını göz önüne serer. Şehir, tarihi derinlik içerisinde yaşadığı siyasi olaylarla, kent mimarisi açısından ciddi dönüşümlere uğrar. Özellikle İslam dönemiyle birlikte daha fazla imar edilen Buhara'da, mimari olarak da İslami eserlerin sayısının arttığı yadsınamaz bir gerçek olarak ortaya çıkar. Ancak daha önceki bölümlerde olduğu gibi burada da Moğolların yıkıcılığı karşımıza çıkmaktadır. Ama bu etki zamanla azalacaktır. Çünkü şehir tekrar yaralarını saracak ve eski mamur haline dönecektir.

Buhara'yı günümüzde de bilinen yapan, doğduğu şehir olmasa da, kimliğini orada kazanan, İslam bilim, düşünce ve medeniyet tarihinde şehri unutulmaz kılan alim, tasavvuf ehli kişilerdir. Bunlar 'Buhara'da İrfan' isimli dördüncü bölümde ele alınmıştır. Belki de şehrin medeniyet şehirleri bağlamında değerlendirilmesinin nedeni daha çok bu bölümle alakalı olsa gerek. Şehrin tarihi, şehre hükmeden devletler, görsel hafızamızda yer eden mimari kimliği elbette ki önemli, ancak bir şehre kimlik kazandıran ve bunu kalıcı hale getiren "insan" olmalı. Çünkü eğer bir şehirde bütün bunlardan bahsediliyorsa, bunların mutlaka bir banisi, bir mimarı, bir amiri vardır. İslami kaynak bakımından Kur'an-ı Kerim'den sonra en çok itibar edilen kitaplardan olan Camiü's-Sahih'in sahibi, ismi ile müsemma İmam Buhari şehrin simge alimlerindedir. Yazdığı tıp eseri Avrupa'da 17. yüzyıla kadar başucu kitabı olarak okutulan 9 yüzyıl İslam alimi İbn Sînâ Buharalıdır. İbn Sînâ tıbbın dışında felsefe başta olmak üzere farklı alanlarda da önemli bir alim olup kendisine hezarfen de diyebiliriz. Türklerin İslamlaşmasında en önemli kişilik olarak görülen Hoca Ahmed Yesevi'nin Buhara'da Hocası Yusuf Hemedani ile buluşması Türk, İslam ve tasavvuf tarihinin en önemli olaylarından. Türkistan'dan Anadolu'ya gerçekleşen Türk göçü ile birlikte bu topraklara tasavvufi bir İslam anlayışı hakim olmuştur. Buhara'da Bahaeddin Nakşibendi ile başlayan, önce şehri, sonra bölgeyi etkisine alan ve kendisine Anadolu'da da yer bulan Nakşibendilik tarikatı şehri anlamlı kılan bir diğer etkidir. Şehirden başta yukarıdaki şahsiyetler olmak üzere

pek çok önemli zatların çıkmasında Buhara'daki kütüphaneler ve medreselerin etkisi de yine bu kısımda ele alınmıştır. Bütün bunlar şehrin ilim alanında Bağdat'la yarışarak "Kubbetü'l-İslam" unvanı almasının en güzel izahı olacaktır.

Özellikle 19. yüzyılda Türkistan coğrafyasının yaşadığı siyasal süreç Buhara'nın da olumsuz etkilenmesine yol açar. Kitabın sonuç öncesi bölümünde "Buhara'da Buhran" başlığında Ruslarla İngilizler arasında şehrin ve bölgenin nasıl bir çatışma alanı haline getirildiği ortaya konmaktadır. Ajanların tabir-i caizse cirit attığı bu coğrafyada zaman Rusları kazanan taraf ilan ederken, bölge halkı kaybeden taraf olmuştur. 16. yüzyıldan itibaren Ruslar bölgeye ilgi gösterirler ve zamanla artan bu ilgi 20. yüzyıl ilk çeyreğinde tam bir hakimiyet olarak tebarüz eder. Yine 16. yüzyılda Osmanlı Devleti ile şehrin ilişkisi başlar. Şehir halkı ile Osmanlı tebaası birbirlerine muhabbet beslerler. Ancak zamanın Rusların lehine, Osmanlı'nın ve Buhara'nın aleyhine işleyişi aradaki bağların zayıf ve etkisiz hale gelmesine yol açar. Ruslar farklı isimler ve yönetimlerle Osmanlı Devleti ve Buhara Hanlığı'na karşı galip gelen taraf olur. Yazarın da vurguladığı üzere arada gerçekleşen Moğolların yıkımı dışında İslam kimliğini üzerine bariz bir şekilde alan şehir, Rusların şehrin bu manevi kimliğini yok etmesine engel olamamıştır. Nasıl ki İslam öncesi dönemle sonrası dönem mekân ve insan bağlamında şehir "Kubbetü'l-İslam"a dönüştüyse, Rusların üstünlüğü ve sonrasında hakimiyetiyle birlikte tersine bir değişim geçirmiştir. Bu tahribat 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar resmen devam etmiştir. Zikredilen tarihten itibaren Buhara Özbekistan'a bağlı bir şehir olarak yazarlarını sarmaya çalışsa da sürecin pek de kolay olmayacağı aşikârdır.

Sonuç yerine 'Sonsöz' başlığını tercih eden yazar, Buhara hakkında genel bir değerlendirme yaparken, özellikle Rusların asimilasyonu sonrasında ortaya çıkan tahribatın etkisiyle tam olarak noktayı koyamamıştır. Bir medeniyet şehri olan Buhara'yı, bu kimliğini geçmişte bırakmış ve o geçmişine tekrardan bir türlü dönememiş bir şehir fotoğrafıyla ve biraz da buruk bir şekilde soru işaretleriyle bırakmıştır. Ki maalesef Türkistan topraklarındaki diğer ülkeler ve şehirler gibi Buhara da mekân, insan ve iman bağlamında geçmişini arayan bir şehirdir. Tarih boyunca çok kültürlü, çok dinli bir özelliğe sahip olan Buhara geçmişten günümüze çoğunlukla Türklerin yaşadığı bir yerdir. İslam'ın kabulünden sonra kendini bu kimlikle tanımlayan ve İslam dünyasına ilmi, dini, tasavvufi anlamda çok önemli isimler kazandırmıştır. Bu nedenle merak edilen, araştırılan ve gidip görülmek arzusunda olunan bir şehirdir Buhara. Başta Türkler olmak üzere diğer Müslümanların da merak ettiği, muhabbet beslediği bir şehir olan Buhara hakkında birçok eser yazılmış olup, Ahmet Kütük'ün bu eseri de şehre dair soru işaretlerinin biraz daha azalmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Zarcone, T. (2014). Yasak Kent Buhara 1830-1888. (Çev. Ali Berktray) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hatunoğlu, N. (2016). Türkistan'da Son Türk Devleti Buhara Emirliği ve Alim Han. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ükren, S. S. (2018). Buhara Hanlığı'nın Askeri Teşkilatı (1500-1868). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İbn Sînâ (2015). El Kânun Fi't-Tıbb. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Bice, H. (2019). Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî. İstanbul: H Yayınları.